

חינוך לאושר

מדוע אי אפשר "לגדל ילד מאושר" — ומה כן אפשר לעשות כדי לגדל ילד פעיל ושמח

מאת: הרב יחיאל יעקובזון

תוכן העניינים

פרק א – האגדה של "לגדל ילד מאושר"

המשאלה המוטעית · מאין בא הסיפוק האמיתי

פרק ב – שטיפת המוח שיוצרת תדמית

הציפייה של הסביבה קובעת · איך מתקנים תדמית שכבר נוצרה

פרק ג – הבחירה במסכנות

"תחת אשר לא עבדת את ה' בשמחה" · חשבון המזונות הקצובים

פרק ד – ילד מרוחם או ילד שמח

כשהחולי הופך לפינוק · אדישות שמחה במקום ריחום

פרק ה – ללמד ליהנות מרוחניות

האבן עזרא ו"פוקח עוורים" · מדוע מספרים על הסבל ולא על העונג

האגדה של "לגדל ילד מאושר"

בפרק זה:

- למה המשפט "אני רוצה שהילד שלי יהיה מאושר" הוא בעצמו הטעות
- מאין נובע סיפוק אמיתי בחיים — ולמה הורים שרוצים "ילד מאושר" גורמים בדיוק להפך
- הניסוח הנכון: לא "ילד מאושר" אלא ילד פעיל, אקטיבי, בעל אמון בעצמו

המשאלה המוטעית

כמעט כל הורה, כששואלים אותו מה הוא שואף אליו עבור ילדיו, יענה בנוסח דומה: "אני רוצה שהוא יהיה מאושר ומצליח". כל אחד מנסח את זה בדרכו, אבל המשאלה הבסיסית חוזרת על עצמה בכל בית. ואף על פי כן, יש כאן טעות יסודית. הניסוח הזה מוטעה מעיקרו. אין שום דרך בעולם לגדל ילדים מאושרים. זו הצהרה חריפה, ומיד יש להסביר אותה: אין הכוונה שילדים צריכים להיות אומללים חלילה, אלא שההורה אינו יכול להבטיח לילדו אושר כתוצר מוגמר, כפי שהוא מבטיח לו ארוחת צהריים.

הסיבה לכך פשוטה ועמוקה כאחד. אושר, סיפוק, רוממות נפש — כל אלה אינם דברים שמקבלים במתנה. הם דברים שהאדם צריך לחתור לקראתם, לעמול עבורם, אפילו להיאבק עליהם. יסוד הסיפוק בחיים נובע מהתמודדות עם אתגרים, מהתגברות על מכשולים, מהצלחה אקטיבית ופעילה — ולא מתכונות נפש מוכנות מראש, וגם לא מתוצאה של משהו שקיבלנו מוכן מהסביבה.

ומכאן אחד האבסורדים הגדולים בחינוך: דווקא ההורים שהכי רוצים לגדל ילדים מאושרים, נוטים לעשות בדיוק את ההפך. מתוך הדאגה שהילד יהיה מאושר, הם נמנעים מלטבוע ממנו תביעות, נמנעים מלהציב בפניו דרישות ואתגרים — והופכים אותו, בלי משים, לילד מסכן ואומלל.

אם כן, הניסוח הנכון של אותה משאלה טובה איננו "איך נגדל ילד מאושר", אלא "איך נגדל ילד פעיל, ילד אקטיבי, ילד תוסס באופן חיובי — ילד שיש לו אמון בעצמו ובטוב שבו, ותדמית עצמית חיובית". זה שינוי כיוון מהותי: לא לחפש דרך "להזרים" אושר לילד מבחוץ, אלא לבנות בו את הכלים שמהם צומח סיפוק אמיתי.

נקודה זו של תדמית עצמית חיובית כבר עלתה בהרצאות קודמות במסגרת זו כנושא בפני עצמו, אולם היא כה יסודית עד שראוי לחזור עליה כאן בקצרה, ולבנות עליה את שאר הפרק.

בפרק זה:

- איך ציפיות הסביבה קובעות את התמונה שיש לילד על עצמו
- סיפור: המורה שמגלה "פוטנציאל חבוי" במוסד לחינוך מיוחד
- סיפור: האמא שהחליטה מגיל ארבע שבנה יהיה שקרן — והצליחה
- משל הטובע שאינו מסוגל לעזוב את הקרש שהציל אותו

הציפייה של הסביבה קובעת

הבסיס לתדמית של הילד, לתמונה שיש לו על עצמו, הוא שטיפת המוח שההורים יוצרים אצלו — במלל, בהתנהגות, ובהתייחסות אליו. כך קבע הקדוש ברוך הוא: זהו חוק בבריאה, שהתמונה של אדם על עצמו נקבעת בשנים הראשונות בעיקר לפי הציפיות של הסביבה. אם לסביבה יש ציפיות ריאליות אך חיוביות מהילד — היא מצפה ממנו להתנהגות חיובית, רואה אותו כאדם חיובי — כך גם הוא יראה את עצמו. וכאשר אדם רואה את עצמו כך, הוא גם פועל בהתאם. ואם הסביבה מצפה ממנו להתנהגות שלילית ומייחסת לו תכונות שליליות — כך גם הוא יראה את עצמו, ולא יהיה לו סיכוי אמיתי להיאבק בתכונות הללו, כי הוא כבר "יודע" שהוא שלילי.

"דרך ברייתו של אדם להיות נמשך בדעותיו ובמעשיו אחר רעיו וחבריו, ונזהג כמנהג אנשי מדינתו."

רמב"ם, הלכות דעות, פרק ו, הלכה א

זהו חוק טבע בבריאה: אין דבר כזה שאדם אינו מושפע מהסביבה. וההשפעה העיקרית שהסביבה יוצרת אצל האדם היא הציפיות שיש לה ממנו, והתדמית שיש לו בעיניה.

התלמידה שאיבדה את התפקיד — וכולם התחלפו

מורות שעוסקות בחינוך יודעות תופעה מוכרת: בכל כיתה יש מעין "חלוקת תפקידים" בלתי כתובה. תלמידה אחת היא "הליצנית", אחת "המופרעת", אחת "הצדיקה", וכן הלאה. לעיתים, כאשר משנים רק את הרכב החברה, כל התפקידים מתחלפים בבת אחת. תופעה דומה מוכרת גם למי שעוסק בניהול חינוכי: בכל כיתה יש לפעמים "הילד הכי גרוע", וכשמצליחים סוף־סוף להוציא אותו מהמערכת בשביל לקדם את הכיתה — מיד "יורד" ילד אחר ותופס את מקומו, וממלא בדיוק את אותו תפקיד. החברה, האווירה, יוצרת מצב שבו מישהו חייב למלא את התפקיד הזה.

דוגמה קיצונית יותר: בתקופה שבה ניהלתי מוסד לחינוך מיוחד, הצלחנו תוך זמן קצר יחסית לשלב הרבה מאותם ילדים שהוגדרו כבעלי "בעיות" — במערכות לימוד רגילות, בלי שאיש ידע מהיכן הגיעו. ומה עשינו? יצרנו ציפיות חיוביות אצל המורים, אצל החברים, ואצל הילדים עצמם. עשינו כביכול "מחקרים" שגילינו בהם פתאום פוטנציאל גלום, יכולת חבויה שאף אחד לא ידע עליה. וברגע שכולם התמסרו להוציא אותה — הציפיות שינו את התמונה שהילדים ראו על עצמם.

ברור שאדם לא יחתור לקראת דבר שהוא אינו מאמין שהוא מסוגל להשיג. אם כן, זהו הא'ב של החינוך: כדי להוביל ילדים להתקדם, צריך ליצור אצלם אמון בעצמם — אמון שהם מסוגלים להגיע להישגים. וכדי שהם יאמינו בזה, אנחנו קודם כל צריכים להאמין בזה בעצמנו.

איך מתקנים תדמית שכבר נוצרה

אותו עיקרון פועל, לצערנו, גם בכיוון ההפוך. כאשר אנחנו חוששים שהילד ישקר, וברגע שהוא נתפס בשקר אנחנו קוראים לו "שקרן", "עצלן" או "אגואיסט" — כל אחד לפי אוצר המחמאות המקובל בביתו — אנחנו למעשה מובילים אותו בדיוק לכיוון שממנו חששנו. שטיפת המוח הזו מלמדת אותו שיש בו יסוד פנימי מרושע, שאינו ניתן לשינוי. גם כשהוא מגיע למצב של בחירה אמיתית, ושוקל אם כדאי לו לשקר או לא, לא תהיה לו מספיק מוטיבציה להיאבק על עצמו — כי "ממילא הוא שקרן היה ושקרן יישאר, אז חבל להיאבק פעם אחת בלי שזה יפתור את הבעיה".

שטיפת המוח אינה נוצרת רק במלל, אלא גם בהתנהגות. הורים שרוצים לחנך את ילדיהם נגד שקר, וכל הזמן חושדים בהם ומעוררים חוסר אמון — שוטפים להם למעשה את המוח שאנחנו מצפים מהם לשקר. מי שנוהגת לשאול את בתה בקביעות "היכן שיעורי הבית? את בטוחה? באמת אבדוק, את יודעת" — כל סימני השאלה הללו שוטפים לילדה את המוח שאנחנו מצפים ממנה לשקר, שזה סביר, שזה מתאים לה. ואם זה מתאים לה — היא תתנהג בהתאם.

"מגיל ארבע ידעתי שהוא יהיה שקרן"

אם רגילה לומר על בנה המתבגר: "אני כבר מגיל ארבע ידעתי שהוא יהיה שקרן". האמת היא שהיא לא "ידעה" — היא עשתה אותו כך. מי שמחליטה מגיל ארבע שילדה יהיה שקרן, רוב הסיכויים שהיא תצליח במשימה. והבעיה החמורה יותר: גם אם מצליחים לזהות את הכשל, את שטיפת המוח הזו, בגיל מבוגר יותר — קשה מאוד מאוד לתקן אותה.

אדם שיש לו תדמית שלילית על עצמו, כמה שהוא סובל ממנה, כמה שרע לו איתה — לרוב אין לו אומץ לנסות לראות את עצמו באור אחר, לפתוח בסגנון חיים חדש ומוצלח. אין הכוונה שזה בלתי אפשרי, אלא שזה קשה מאוד מאוד — ממש כמו הטובע שנאחז בקרש הצלה בים, וכאשר זורקים לו סוף־סוף גלגל הצלה אמיתי, הוא אינו מסוגל לעזוב את הקרש שבו החזיק שעות ושהציל אותו עד עכשיו — עד שהספינה שממנה בא גלגל ההצלה כבר התרחקה.

לכן, אם רוצים לגדל ילדים מוצלחים ומאושרים, אקטיביים ופעילים — חייבים להימנע בכל מחיר מכל צורה של יצירת תדמית שלילית אצל הילד. אבל קשה לזכור כל הזמן "מה לא לעשות" — עדיף להתמקד ולחפש דרכים ליצור תדמית חיובית. אם נתאמץ ונתמקד במשימה הזו, נמנע ממילא, כתוצאה אוטומטית, גם את השגיאות הישנות, ונוכל אף לתקן אותן. אם יש בעיה עם ילד שקרן — כדאי לחפש לתפוס אותו בדיוק כשהוא "שוכח" לשקר, כשהוא לא משקר בלי כוונה, ואז לשטוף לו את המוח כמה הוא אדם אמיתי, כמה הוא ישר. וגם כשמוכרחים להגיב על התנהגות שלילית, אפילו כשמעניש — המסר לא יהיה "כבר אלף פעם אמרתי לך לא לשקר, אז תיכשל עוד אלף פעמים", אלא "אתה בחור ישר, אתה בחור אמיתי, זה לא מתאים לך".

בפרק זה:

- הפסוק בתוכחה ונבואת מלאכי: מה קורה למי שלא עובד את ה' בשמחה
- הסוד של "מזונותיו של אדם קצובים" — ולמה חוטא נשאר תמיד "נטו חוטא"
- הזוהר: מי שמדבק מחשבתו בחדס — חסד שופע עליו
- סיפור להמחשה: מי שזכה בפיס פעמיים ונשאר אדיש

"תחת אשר לא עבדת את ה' בשמחה"

יש לנו כמבוגרים, לא פחות מאשר לילדינו, בחירה חופשית להיות אומללים. למרות שכולנו — או לפחות רובנו — מצהירים בפה מלא שאנחנו רוצים להיות מאושרים ושמחים, האמת המרה היא שרוב הציבור אינו באמת מעז להיות מאושר. לא מוכן לקחת את הסיכון הזה. ויש כאלה, לא מעטים, שבחרים באופן מוצהר וקבוע להיות מסכנים. אנחנו מצהירים את ההפך, כי אחרת לא נוכל להיות מסכנים: אם ישאלו אותי, "אתה רוצה להיות מאושר?", ואני אענה "לא" — אז ישאלו, "נו, אז יש לך מה שרצית, אז למה אתה מסכן?" אני מוכרח להגיד: "אני נורא רוצה להיות מאושר... אבל אני לא יכול, כל כך קשים החיים". רק כך אפשר להפיק את מה שרוצים להרוויח מהבחירה השלילית: תחושת ההצדקה.

זו הצהרה נועזת, וצריך להוכיח אותה. התורה מבקרת בחריפות רבה את סגנון החיים הזה. פרשת התוכחה, שהיא פרשה קשה מאוד, לאחר שפורטו בה חטאים חמורים שגם אנו יכולים להבין את חומרתם, מסיימת בפסוק הבא:

"תחת אשר לא עבדת את ה' אֱלֹהֶיךָ בְּשִׂמְחָה וּבְטוֹב לֵב מְרֹב כָּל."

ולכאורה יש כאן קושיה: מה אשמתי? הרי לא עבדתי את ה' בשמחה ובטוב לבב "מרוב כל" משום שלא היה לי כל כך הרבה, משום שהחיים שלי קשים, משום שיש לי בעיות וקשיים. למה התורה מענישה על כך? התשובה נמצאת כבר בשאלה עצמה: אם התורה תובעת מאיתנו את זה, סימן שזה תלוי בבחירה. מה שאינו תלוי בבחירה, התורה אינה תובעת.

"מה נדברנו עליך?"

אותו רעיון, בצורה מפורשת ומפורטת עוד יותר, מופיע אצל הנביא מלאכי. הקדוש ברוך הוא אומר לעם ישראל: "חֲזְקוּ עָלַי דְּבָרֵיכֶם". פירוש הדברים, שהתלונות של עם ישראל כלפי מעלה — כביכול — נחשבות קשות מאוד לשמוע בבית דין של מעלה. מה תגובת עם ישראל? "וְאַמְרָתֶם מַה נִּדְבַרְנוּ עָלֶיךָ" — לא אמרנו כלום, לא עשינו כלום. איך ייתכן שהקדוש ברוך הוא אומר לעם ישראל, באמצעות הנביא, שהטענות שלהם קשות כל כך, והם מתפלאים ואינם יודעים כלל על מה מדובר?

התשובה נמצאת בהמשך תשובתו של הנביא בשם ה': "אַמְרָתֶם נֶשְׂאָ עֲבֹד אֱלֹהִים, וּמַה בָּצַע כִּי שְׁמַרְנוּ מִשְׁמֶרְתּוֹ, וְכִי הִלְכְנוּ קְדֻרָּנִית מִפְּנֵי ה' צָבָאוֹת." לא ייתכן שטענות מפורשות כל כך היה עם ישראל מתעלם ולא יודע לזהות. אלא שהם לא אמרו את זה במפורש — ההתנהגות שלהם אמרה זאת. ונקודת המפתח היא "וְכִי הִלְכְנוּ קְדֻרָּנִית מִפְּנֵי ה'" — אווירת ה"קדרנות", אווירת ה"אני שומר מצוות, אני מקיים, אני מתפלל" בפרצוף חמוץ — היא עצמה הטענה. היא אומרת בשם עצמה "שווא עבוד אלוקים ומה בצע כי שמרנו משמרתו".

יסוד מוסד באמונה הוא, שאדם אינו מפסיד אפילו גרם הנאה או נוחות בגלל עבודת ה', ואינו מפיק אף גרם של תועלת או רווח חלילה מלעבור על רצונו. אמנם יש כאן "התעיה" — זה עולם של בחירה, וכך זה נראה — אבל תמונת האמת אינה כזו.

חשבון המזונות הקצובים

"כֹּל מִזֹּנוֹתָיו שֶׁל אָדָם קְצוּבִים לוֹ מֵרֹאשׁ הַשָּׁנָה וְעַד יוֹם הַכִּפּוּרִים, חוּץ מֵהוֹצָאת שַׁבָּתוֹת וְהוֹצָאת יָמִים טוֹבִים וְהוֹצָאת בְּנֵי לִתְלִמּוּד תוֹרָה — שְׂאֵם פָּחַת פּוֹחֲתִין לוֹ, וְאֵם הוֹסִיף מוֹסִיפִין לוֹ."

מסכת ביצה, טז ע"א

"מזונותיו של אדם" אינם רק המזון הפיזי שהוא זקוק לו לקיום הגופני. הם כוללים את כל ההנאות הגופניות שאדם זקוק להן ברמה שהוא זקוק להן, וזה קצוב לו מראש השנה ועד יום הכיפורים. אדם אינו יכול לשנות את הכמות הזו — הוא יכול רק לקבל אותה בדרך טובה או בדרך שלילית.

חשבון הגניבה של הסבא מסלבודקה

הסבא מסלבודקה היה נותן דוגמה לכך: אדם רחמנא ליצלן נכשל וגנב מאה שקל. החשבון שלו הוא שמצבו הכלכלי השתפר בסכום הזה. אבל בפועל — הוא הולך לרופא שיניים, ועבור "הבילוי המהנה" הזה הוא משלם, נניח, בדיוק מאה שקל על הקדיחות והסתימות. לאמיתו של דבר, לא נשאר לו ביד כלום, ונשאר לו רק החטא. כי אותה הוצאה הייתה נמנעת ממנו לו רק הוסיף על התקציב מלכתחילה. ההרגשה שלו הפוכה — "אם לא הייתי גונב, מאיפה הייתי משלם?" — אבל זו ההתעיה בעצמה.

כך זה בכל תחומי ההנאה. אדם שאוכל משהו שאינו כשר כראוי, חש הנאת פה — אבל הוא ישלם את זה בסבל, בצער, בכאב. הוא ישלם חזרה בדיוק את מה שהכניס. חוטא נשאר תמיד "נטו חוטא" — אין בידו אלא חטאו.

ההנאה והסבל היחידים שבהם אנחנו באמת שולטים — ההנאה היחידה שיכולים "להוסיף" על החשבון, והסבל היחיד שיכולים "להוריד" ממנו — הם ההנאה הרוחנית: הסיפוק שיש לאדם כשהוא עושה מעשה טוב, התענוג שהוא מצליח כשהוא מתקדם. זהו מחוץ לחשבון לגמרי. וכן הסבל שאדם מצליח להתגבר עליו בשמחה — אם הוא מצליח לקבל ייסורים בשמחה, מה שהיה צריך לרדת ממנו בעולם הזה יורד, ומעבר לכך הוא עוד מרוויח שכר על כך שקיבל את הייסורים בשמחה.

בזוהר כתוב שמי שמדבק מחשבתו בחסד — חסד שופע עליו. מי שמדבק מחשבתו בדינים — דינים פוגעים בו. וגמרא במסכת ברכות מספרת שאחד מהתנאים היה מתלווה לדרכו של רב, ונאנח. שאל אותו הרב למה הוא נאנח, וכי הוא מחפש צרות — "כִּי פֶחַד פְּחַדֵּי וַיֵּאֲתֵינִי" (איוב ג, כה). מכתב מאלוהו מקשר גמרא זו עם דברי הזוהר: בשמיים משפיעים חסד למי שהחסד מרומם אותו, מי שמכיר טובה. אבל אם אדם, מצד סגנון חייו, אמנם נגזר עליו לקבל חסד — אך הוא תמיד לא מרוצה, תמיד אומלל, תמיד סובל — לא "יבזבז" עליו את החסד, כי הוא ממילא לא יינה ממנו.

על פי מכתב מאלוהו, בהסתמך על הזוהר וגמרא ברכות

שני כרטיסי הפיס וההרגשה שלא השתנתה

מישהו סיפר לי פעם, בתור דוגמה שאינני משוכנע לגמרי שקרתה בדיוק כך, אבל היא ממחישה היטב את הנקודה: היה טיפוס שקנה שני כרטיסי הגרלה, וזכה בהגרלה גדולה יחסית של מפעל הפיס. הוא שמח כחצי שעה, ואחר כך שוב נהיה שווה נפש וקצת ממורמר. שאלו אותו מה קרה, וענה: "סתם, אני אוכל את עצמי — בשביל מה הייתי צריך לקנות את הכרטיס השני?" מי שסגנון החיים שלו הוא תמיד לא להיות מרוצה, תמיד למצוא את החיסרון — גם זכייה כפולה לא תשנה את זה. וזו בדיוק הסיבה שלא כדאי, ולפעמים אף אי אפשר, "לתת חסד" למי שבנוי כך: הוא פשוט לא ייהנה ממנו.

ומכאן חוזרים לשאלת הפתיחה: למה בכל זאת רבים כל כך בוחרים במסכנות ובאומללות? אחד ההסברים העמוקים לכך קשור למידת העצלות, שרבי חיים ויטל מתאר כ"יסוד העפר שבנפש האדם" — עצלות ועצבות משולבות יחד. כדי להיות מאושרים צריך לפעול, לזוז, להתאמץ, להתגבר, לתרום — אבל לפעמים יסוד העצלות מתגבר, ורוצים פשוט לשכב "כאבן דוממת" ולא לעשות כלום. ואז חסר החלק הרגשי שאנחנו זקוקים לו — ההערכה, ההרגשה שאנחנו אהובים — והתחליף הזול לסיפוק הזה הוא הרחמים: אנחנו מבקשים שהסביבה תרחם עלינו. אלא שכפי שנראה בפרק הבא, זו דרך שאינה מובילה לשום מקום.

בפרק זה:

- סיפור: הילדה שלמדה להחליף בין רחמים לאהבה
- איך יוצרים בבית אווירה שבה מסכנות "לא משתלמת"
- סיפור: הנער שהיה מבצע בשמחה רק את התפקידים שאהב
- סיפור: הבחור שלא הצליח "בשום אופן" לסדר שלושה שולחנות

כשהחולי הופך לפינוק

הילדה שלמדה שכדי להיות אהובה צריך להיות חולה

נתאר לעצמנו ילד או ילדה שגדלים בבית רגיל וטוב, אלא שאין בו הרבה זמן להביע חיבה ואהבה בגלוי. הילדים משתוקקים למשהו, נחסרים משהו, ולרוב אינם יודעים בעצמם למה. יום אחד הילדה הזו נופלת למשכב ונהיית חולה. ואז — האמא ניגשת מיד, מלטפת, מחבקת: "את לא מרגישה טוב? אולי אני אכין לך תה..." והילדה ממש מתמוגגת מנחת. סוף־סוף היא זכתה למה שהיא בעצם לא ידעה שהיא משתוקקת אליו בכל נפשה. מה שקורה בפועל הוא שהיא לומדת "להחליף" בין רחמים לאהבה — לא שזו החלפה מכוונת אצל האמא, אצלה זה באמת רחמים המשולבים באהבה אמיתית — אבל הילדה חווה את זה כפרס גדול.

וכל דבר טוב בחיים נגמר. היא מבריאה בסוף, וצריכה לחזור לבית הספר ולקבל את מנת הביקורת הרגילה. אבל עכשיו התקווה לא פסה מליבה: יש לה סיכוי בעזרת ה' לחזור ולהיות חולה. יש אור בקצה המנהרה.

זהו כמובן מצב קיצוני, אך ניקח אותו כדי להבהיר את העיקרון: ילדה שגדלה כך למדה שהצרכים הנפשיים שלה — להיות מרוחמת — דורשים שתהיה אומללה, מסכנה. והיא מתחילה, כבר מגיל צעיר, לצאת על גבה הרך את כל הסבל הכלל־עולמי. וכך נשמעת גם המגנינה, גם התוכן: "ברוך ה', בסדר, סוחבים..." — הלב נקרע ממש. וכאישה מבוגרת היא באמת מצפה שכולם ירחמו עליה.

הבעיה היא שהעולם אינו כל כך נחמד כמו שהיינו רוצים, ואנשים אינם כל כך מחבבים "גושי ייסורים ניידיים" — הם משתדלים להתרחק מהם. גם כשעושים חסד, קשה להרבה אנשים להעניק חסד נפשי — עזרה נפשית קשה לתת, בעוד עזרה גשמית קלה יותר. ואז, אם אף אחד לא מרחם עליה, אין ברירה — "עשה זאת כמו ידיך" — היא מוכרחה לרחם על עצמה. שואלים אותה: "את רוצה להיות מאושרת?" "כן, מאוד". "אז למה את סובלת?" זו צורת בחירה — לא אשמתה של הילדה, זו תוצאה של החינוך שקיבלה, אבל בכל זאת זו צורה של בחירה באומללות.

אדישות שמחה במקום ריחום

הנער שעשה פרצופים דווקא בעבודה שאהב

שאלתי פעם נער אחד, רק מתוך סקרנות, למה הוא לא ממלא את התפקידים שלו בשמחה. התברר שהיה סוג תפקידים שהוא דווקא אהב לעשות — וגם אותם הוא עשה עם פרצופים, כאילו סובל, כשהוא "צועק מלוא גרונו". שאלתי אותו למה, ומתי לא ידעתי שהוא מבחין בזה. אז הוא ענה: "תשמע, אם אני אתחיל לחייך כשאני עושה משהו — אתה יודע מה ייפול עליי?" הילד הבין, בחוש הבריא שיש לילדים לחינוך הורים (חוש מפותח לרוב יותר מהחוש שיש להורים לחינוך ילדים), שאם ההורים חשים שהמסכנות שלו "מלחיצה" אותם — כדאי לו להמשיך ולהפגין אומללות, כדי להוריד מעליו את עול הדרישות.

הפתרון אינו לוותר, אלא לעמוד בשלווה מול "השחיתות הרגשית" הזו — בביטחון, אפילו עם חיוך קל של חוסר התרגשות. כשאני מבקש מהילד שלי, למשל, להוריד את הזבל, והוא פותח עליי זוג עיניים גדולות שכל היגון שבעולם נובע מהן, ושואל "את הכל?" — אני אומר לו בפשטות, "כן, את הכל", ומחייך קצת, משועשע. אני נהנה מההצגה. וכאשר נראה לי שאולי הוא באמת מתחיל לראות את עצמו כמסכן — אני לא מחייך, כדי שלא ייפגע, אבל אני מפגין אדישות מוחלטת. יש כאן שני צדדים: אדישות למי שמנסה למנוע ממנו את האהבה שלנו — לא תעזור, כי זה נושא עמוק יותר; אבל מי שאינה מונעת גילוי אהבה וחובה, אלא רק אינה נכנעת להצגה — האדישות הזו היא מילת המפתח.

התורנות שנעשתה קלה מאליה

בתקופה שניהלתי ישיבה, הרגשתי שהבחורים מזלזלים יותר מדי בעבודתן של המנקות ומתייחסים אליהן לא כבני אדם אלא כ"משרתות". הודעתי שמעתי אף אחד לא חייב לסדר להם, ושהם יסתדרו בעצמם — ובעצם רציתי שירגישו חסד מסוים כאשר המנקות עוזרות להם, במקום לזלזל. הבחורים נדרשו להתחיל בתורנויות. נער אחד בא להסביר לי שזה קשה לו מאוד: לפי אופיו, קשה לו מאוד להיות אחראי לסדר שלושה שולחנות ולאסוף את כל הכלים, וזה פשוט מעל כוחו.

הקשבתי לו ברצינות רבה, ואמרתי לו: "זה באמת קשה לך? איך אתה מרגיש אחרי זה?" הוא תיאר מצב רוח לא טוב, קושי להתרכז בלימודים, וקושי פיזי ממש. הצעתי לו פתרון: "בדרך כלל קשיים כאלה נרפאים עם האימון. אתה אמור לגמור את התורנות השבוע — אני אאפשר לך להמשיך אותה עוד חודש, ואחרי שתתאמן ותתרגל, אני מבטיח לך שיהיה לך קל". "מה, זה לא פייר, הרב מעניש אותי?" "לא, אני לא מעניש, אני רוצה לעזור לך. אני אעשה לך לוח התקדמות, נבדוק ביחד, אפילו אתן לך כוכבים לעידוד". הוא התרגז — אבל בסוף אמר שינסה עד סוף השבוע, ואם צריך יגיד. בסוף השבוע הוא בא ואמר שהוא הצליח להתאמן, וזה הולך לו בקלות — גם בבית.

בזהירות אפשר לפעמים לעסוק בזה — לארגן מערכת של "משחק", לשתף פעולה. אבל זה עובד רק כשהבית הוא בית בריא מבחינה רגשית. זה מאוד מזיק לילדים להיות מחונכים מגיל צעיר שכדאי להם להיות מסכנים. זה מתחיל בהצגות, במעמידי פנים — אבל בסוף הם מתחילים להאמין בזה בעצמם, ומרגישים שההתגוננות מפני מטלות שהעולם מטיל עליהם היא — להיות מסכנים וקשים.

בפרק זה:

- הסיפור על ברכת "פוקח עוורים" — ומה זה מלמד על חינוך להזדהות עם הזולת
- סיפור: משפחת האברך הירושלמי שרקדה על תירוץ לרמב"ם קשה
- למה מספרים על הסבל של גדולי ישראל ולא על העונג שלהם
- סיפור: המלמד הירושלמי שחישב כמה עולה כוס קפה
- ללמד ילדים להודות לה' גם על דברים גשמיים

האבן עזרא ו"פוקח עוורים"

מלבד ההימנעות מתדמית שלילית ומחיזוק המסכנות, יש עוד יסוד הכרחי בחינוך לאושר: ללמד את הילדים ליהנות ממצב רוחני, לשמוח על כך שהם מוצלחים. אחד המכשירים החינוכיים היעילים ביותר לכך הוא ללמד ילדים להזדהות עם מי שחסר לו, ולשמוח בטוב שיש להם מתוך ההזדהות הזו.

מדוע עצם האבן עזרא את עיניו

מסופר על האבן עזרא, בתקופה שבה היה עני מרוד ולקה במחלת עיניים מטרידה ומשפילה, בלי אפילו כסף לתרופות. כשלימד קבוצת תלמידים אמידים באחת מנדודיו, גילו התלמידים שלפנות ערב, בין מנחה לערבית, הוא הולך לשווח בשדה. הם החליטו לזרוק על השביל שבו הוא הולך ארנק מלא מטבעות זהב חדשים שאין בהם סימן — כדי שעל פי דין יהיה שלו, ויפתרו כך את מצוקתו הכלכלית. הם התחבאו תחת שיח כדי לצפות. והנה, כשהאבן עזרא מתקרב לארנק, הוא לפתע עוצם את עיניו ומתחיל לגשש את דרכו. הוא אף נכשל ונופל, קם, וממשיך לגשש הלאה — עובר את הארנק, פוקח את עיניו רק מרחק ניכר אחריו, ושב לבית המדרש.

התלמידים לא יכלו להתאפק, סיפרו לו על התוכנית, ושאלו למה עצם את עיניו. השיב: "אני מרגיש שאיני מסוגל יותר ללמוד. אני מתגעגע למשפחתי, זקנתי, ומעט חיי חלפו הרחק מהם. ואפילו עכשיו — הכאב, ההשפלה שאיני יכול ללמוד. יצאתי החוצה וחשבתי: מה היצירה שחז"ל נתנו לנו למצבים כאלה? נזכרתי בברכות השחר. יצאתי לדרך והתחלתי לדמיין שאני עיוור לגמרי, אבל יש לי את כל האושר שבעולם — נחלות, בתים, שדות, ומשרתים לרשותי יומם ולילה, ואפילו הספרייה הגדולה בעולם — הכל, רק מאור עיניי איננו איתי. ואז בא הרופא הגדול ביותר בעולם, וכדי להרגיש מה זה להיות עיוור באמת — ולא רק לדבר על זה — עצמתי את העיניים. כי קל לנו להגיד 'עיוור, עיוור', אבל לא להרגיש את זה. ואז דמיינתי לעצמי שהרופא אומר לי: 'יש תרופה, אבל תעלה לך את כל כספך, ותצטרך לנסוע לאקלים אחר, ותסבול תקופה מתופעות לוואי'. ועניתי בשמחה: 'קח את הכסף, קח את הרכוש, אעשה הכל — רק שאראה!' פתחתי את העיניים וברכתי: ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם, פוקח עוורים."

כך צריכים לחנך ילדים — לחנך אותם באמצעות הזדהות עם מצב קשה, ואחר כך פתרון. מי שירצה להעמיק בתרגיל הזה, יכול גם לדמיין את עצמו יושב בלי יכולת לזוז כלל, בעל כל אמצעי הסיוע האפשריים — כיסא גלגלים ממונע, מעלית אוטומטית, נהג צמוד — חוץ מיכולת פשוטה לקום וללכת בעצמו. ואז להחזיר את המצב לקדמותו, תמורת הזכות ללכת, לקום, ולברך "מתיר אסורים" או "זוקף כפופים".

הריקוד מסביב לשולחן — על תירוץ לרמב"ם קשה

הייתי פעם אצל אברך בירושלים, שתנאי חייו היו קשים מאוד מבחינה כלכלית — זלות שלא תתואר, אך הבית היה מסודר ונקי. חיכיתי לו בביתו לצורך עניין ציבורי. האבא הגיע הביתה, נתן לי "שלום עליכם" לבבי ומאיר, ומיד קרא לילדים. עד שהבנתי מה קורה, בניו ובנותיו כבר פרצו בריקוד סביב השולחן. האמא הביאה ממתקים — תרכיז פטל, שאצלם היה מוגש רק בשבת, ועוד עוגיות מאפה בית. שאלתי בליבי מה קרה — יום חול רגיל, ופתאום כזו שמחה. התברר שהיום אבא הצליח לתרץ רמב"ם קשה, ולכן הוא מאוד שמח.

זו צורה של חינוך יהודי אמיתי — קשה מאוד לשחזר אותה, אבל זו הדרך לגדל אנשים שמחים. הילדים בבית ההוא לא היו מודעים כלל לכך שלשכנים כבר יש משחקים אלקטרוניים; הם לא הרגישו שחסר להם דבר. זהו תענוג לחיות בבית כזה — מצב קיצוני, שדורש רמה רוחנית גבוהה מאוד מההורים, אבל הוא ממחיש היטב איך אפשר בבית לחנך ילדים שיִדְעו שאפשר להיות מאושרים ושמחים.

לעומת זאת, יש צורה קיצונית הפוכה של אותו נושא בדיוק: אב שרוצה שהילדים ידעו כמה הוא ירא שמייים, כמה עמוק וקשה לו נושא עבודת ה'. הוא בא הביתה ואומר: "אין לי כוח היום, ילדים, למדתי היום קשה מאוד, איזה רמב"ם לא הסתדר לי, מה לעשות, צריך לעבוד את ה'..." מה זה מדרבן את הילדים לעשות? לאן זה יקדם אותם? היכן תהיה עבורם עבודת ה' מתוך שמחה?

מדוע מספרים על הסבל ולא על העונג

יש בעיה נפוצה בכל המערכת החינוכית שלנו: כשמספרים סיפורים על גדולי עולם, תמיד מתארים כמה קשה היה, איך הוא התאמץ, איך הוא סבל, ולמרות זאת התמיד. אבל למה לא מספרים את החלקים שהם הרבה יותר משמעותיים מבחינה חינוכית — את השמחה, את התענוג?

האושר שקרן מפניו

ראיתי את הרב אברמסקי זצ"ל בשנותיו האחרונות, כשהוא מתאמץ ללמוד סוגיה. אני יכול לתאר את המאמץ — הוא היה מזיע כולו, ביום חורף. אבל אני לא יכול לתאר לאף אחד את האושר שקרן מפניו כשהוא שקע בסוגיה. למה את זה לא מספרים? החזון איש כותב באיגרתו הראשונה, שלא היה לו שום עונג בחיים חוץ מהעונג לעשות רצון קונו. הביטויים האלה אינם מליצה — היו לו חיים קשים, מלאי סבל, אך כל מי שהכיר אותו מעיד שהתענוג האמיתי שנשפך ממנו בשעה שהצליח לעשות רצון קונו היה משהו מדהים.

את החלק הזה איננו מזכירים, כאילו זה "לא טוב" לספר כמה מהנה עבודת ה'. ואני חושב שהמדובר הגדול ביותר שלנו כבחורי ישיבה, כשראינו את ראשי הישיבות, את גדולי הדור — היה ממש קנאה בהנאה שלהם. קנאה בהנאה, ממש. לא הכרתי בחור שאמר "אוף, הוא כל כך סובל, גם אני רוצה". צריך קודם כל להציג את המטרה, לפני שמציגים את האמצעי.

חשבון כוס הקפה

באחד המקומות שבהם ארגנו חבורות של נושרים, ישב מלמד ירושלמי דל-אמצעים, אך שופע שמחה — משהו נדיר. באמצע השיעור היו מגישים לו כוס קפה, והוא היה מפסיק את השיעור לעשרות דקות ומדבר על כוס הקפה. היה מתחיל לחשב כמה אנשים בעולם עובדים בשביל שיהיה לו כוס קפה — הכפיות, בתי החרושת, הממציאים, בתי הדפוס, הצבעים — דורי דורות של מאמץ אנושי, רק כדי שתהיה כוס קפה. והבחורים לא היו יכולים לקבל את זה: "הרב, מה זה משנה?" הוא ענה: "מה זה משנה מה שהיה — מה שאני יודע זה שעכשיו אתה לומד בשביל חמש הדקות שאתה לומד, וכל זה שווה". והיה עושה זאת עם חיוך כזה, שפתאום החבר'ה תפסו איפה מקומם.

מתוך אותה עבודה יש מקום גם להודות לה' על החומריות עצמה, ולא רק על הרוחניות — אם אדם החליט להנות מהנאה גשמית כלשהי, לכל הפחות שידע להודות עליה, ולא לצאת ממנה בתחושת אשמה שקטה.

זוג נעליים לחמש עשרה שנה

שמעתי סיפור על אחד מגדולי ירושלים, שהודה לקדוש ברוך הוא על כך שזכה לקנות זוג נעליים — נעליים שהחזיקו לו, כפי שנאמר, בסביבות חמש עשרה שנה. הביטוי הזה, "היה לו גשמק (הנאה) לקנות זוג נעליים", מלמד יסוד חשוב: אין קשר בין תדירות ההנאה לבין החובה להודות עליה. גם דבר גשמי קטן, אם הוא ניתן לנו, מגיע לו רגש תודה.

לעומת זאת, יש הרגשה נפוצה של "אף פעם לא מרוצים" — הרגשה של נקיפת מצפון על הנאה. שמעתי דוגמה על אישה שהלכה לחנות בגדים, מדדה בגד, והוא התאים לה מאוד. עוד לפני ששילמה, ניגשה למוכרת ואמרה: "אני רוצה כבר להחליף את זה". "אבל עוד לא קנית", אמרה לה המוכרת. "כן, אני יודעת שבסוף אצטרך להחליף, אז למה ללכת הביתה ולחזור? אני רוצה כבר עכשיו". המנטליות הזו מוכיחה על נקיפת מצפון מובנית, על כך שאיננו מרשים לעצמנו ליהנות. גם זה חלק שילדים צריכים ללמוד — להודות לקדוש ברוך הוא אפילו על דברים גשמיים שקנינו, ולא לברוח מההנאה מתוך תחושת אשמה.

אם נצליח בכל אלה — להימנע מתדמית שלילית, לסרב לחזק מסכנות, וללמד ליהנות מטוב רוחני וגם גשמי מתוך הכרת תודה — נזכה, בעזרת ה', שילדינו יעבדו את ה' בשמחה ובטוב לבב, ולא ירגישו שזה "מרוב כל".

מקורות ומראי מקומות

1. רמב"ם, הלכות דעות, פרק ו, הלכה א
2. דברים כח, מז — "תחת אשר לא עבדת את ה' אלוֹקֶיךָ בשמחה ובטוב לבב מרוב כל"
3. מלאכי ג, יג-יד
4. מסכת ביצה, טז ע"א — "מזונותיו של אדם קצובים לו מראש השנה"
5. משנה סנהדרין, פרק ד, משנה ה — "לפיכך נברא אדם יחידי... כל אחד ואחד חייב לומר בשבילי נברא העולם"
6. איוב ג, כה — "כי פחד פחדתי ויאתיני"; מובא בהקשר לגמרא במסכת ברכות ולזוהר בעניין "מי שמדבק מחשבתו בחדס" (כפי שמובא במכתב מאלוה)
7. אגרות חזון איש, חלק א, איגרת א
8. סיפור האבן עזרא וברכת "פוקח עוורים" — מובא כמסורת שבעל-פה בספרי מוסר; לא אותר מקור כתוב מדויק

9. סיפורי המחבר האישיים, המובאים בהרצאה בעל-פה: מוסד לחינוך מיוחד, המלמד הירושלמי, זוג הנעליים, ועוד

נכתב ונערך על ידי:

הרב יהודה טאוב

קרית אתא

ליצירת קשר: 0527139520 📞

שיעורים נוספים של הרב 🎧

ניתן לשמוע עוד שיעורים נפלאים:

קול הלשון - קול תודה: 03-6171190 📻

באתר: www.kol-toda.co.il (https://www.kol-toda.co.il/) 🌐